

Arszyńska, Ewa

Maria Znamierowska-Prüfferowa (1898-1990)

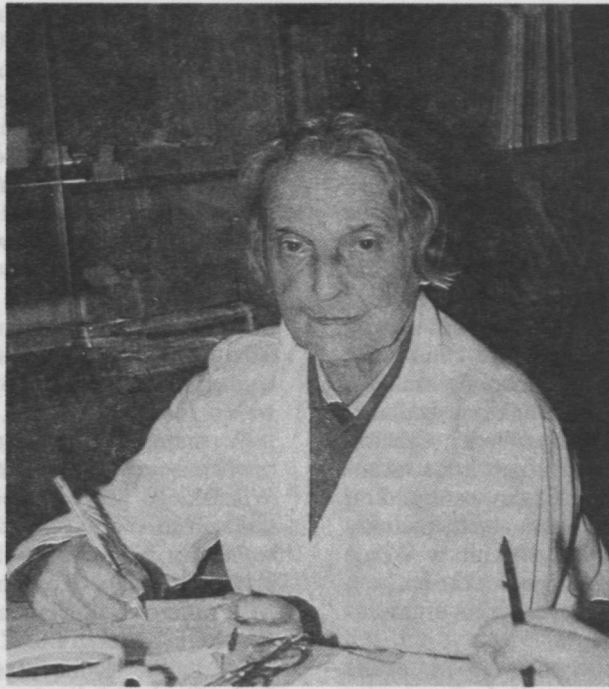
Muzealnictwo 34, 95-99

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Znamierowska-Prüfferowa (1898—1990)

20 sierpnia 1991 r. minęła pierwsza rocznica śmierci etnografa i muzeologa, człowieka o silnej i nieprzeciętnej osobowości, twórcy Muzeum Etnograficznego i przymuzealnego skansenu w Toruniu, wykładowcy uniwersyteckiego i wychowawcy wielu pokoleń etnografów, człowieka, który niewątpliwie odegrał dużą rolę w rozwoju muzealnictwa etnograficznego i etnografii w Polsce.

Maria Znamierowska urodziła się 13 maja 1898 r. w Kibartach na pograniczu Litwy z Łotwą. Ojcem Jej był Stanisław Znamierowski, pracownik urzędu celnego, matką — Leokadia z Andrzejewskich, wywodzących się z Wielkopolski. Wkrótce rodzina przeniosiła się do Libawy, gdzie Maria Znamierowska ukończyła szkołę podstawową, a następnie gimnazjum. W 1916 r., po maturze, znalazła się w Kijowie, gdzie studiowała najpierw na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Żeńskich, następnie w Polskim Kolegium Uniwersyteckim. W Kijowie zetknęła się po raz pierwszy z Januszem Korczakiem i spróbowała organizacyjnej i wychowawczej pracy przy tworzeniu domów opieki dla osieroconych dzieci. Pod kierunkiem Korczaka pracowała także w latach 1919—1920 w Pruszkowie pod Warszawą, gdzie w prowadzonym przez niego domu sierot „Nasz dom” była wychowawczynią. Tu zrodziła się Jej fascynacja osobą Korczaka, jego metodami wychowawczymi i fascynacja światem dziecka, co w przyszłości znalazło odbicie w pracy oświatowej w kierowanym przez Nią muzeum.

W 1920 r. M. Znamierowska podjęła studia na Wydziale Humanistycznym Wolnej Wszechnicy Pols-

kiej w Warszawie. Słuchała m.in. wykładów L. Krzywickiego z historii kultury i prof. Trąbkowskiego z historii sztuki. W rok później wstąpiła na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, także na Wydział Humanistyczny by studiować historię sztuki i architekturę ludową. Studia przerwała ze względu na konieczność leczenia się, a podjęła je znowu w 1922 r., ale tym razem na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym. Do 1925 r. studiowała biologię. Jej praca magisterska o wążkach została wydana drukiem, jednakże studiów przyrodniczych nie skończyła i w 1925 r. wstąpiła ponownie na Wydział Humanistyczny. Od tego momentu już do końca życia Jej pasją pozostała etnografia. Studiowała początkowo pod kierunkiem prof. Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowej, następnie u prof. Kazimierza Moszyńskiego. W dwa lata później była już młodszą asystentką, w założonym przy uniwersytecie wileńskim, Muzeum Etnograficznym. Stopień magistra etnografii i etnologii uzyskała w 1932 r. Za pracę magisterską uznano napisane i opublikowane wcześniej, w 1930 r., *Rybołówstwo Jezior Trockich*. Rezultatem licznych prowadzonych przez Nią badań terenowych było napisanie tuż przed wojną pracy doktorskiej pt. *Ości rybackie*, której promotorem był prof. K. Moszyński. W grudniu 1939 r. Marii Znamierowskiej-Pfüfferowej przyznano stopień doktora.

Lata 1927—1939 to okres ogromnie wypełniony pracą w muzeum i badaniami terenowymi, w trakcie których M. Prüfferowa gromadziła z zapałem i energią zabytki etnograficzne, szczególnie z dziedziny rybołów-

stwa ludowego. Badania Jej skupiając się głównie na obszarach Wileńszczyzny, obejmowały też Polesie i Podlasie, a także — w 1933 r. — Pomorze i Wielkopolskę, dorywczo zaś Podhale (pszczelnictwo) i Huculszczyznę. Dzięki Jej działalności zbiory zabytków tradycyjnego rybołówstwa w Muzeum Etnograficznym rosły szybko i już w 1932 r. oceniono je, jako posiadające wysokie walory naukowe i uznano za największe w Polsce.

Zasadnicze znaczenie dla całej późniejszej, zwłaszcza powojennej działalności M. Prüfferowej miały podróże naukowe po Europie, odbyte w latach 1925—1938, w czasie których zwiedzała ekspozycje muzealne, w tym etnograficzne, magazyny obiektów, archiwa, interesowała się też organizacją i kierunkami działania muzeów. Odwiedziła Francję, Włochy, Węgry, Czechosłowację, Austrię, Jugosławię, wszystkie kraje skandynawskie, Litwę, Łotwę, Estonię i jako ostatni kraj — Niemcy. Bezpośrednim rezultatem tych podróży m.in. był nowatorski pomysł zorganizowania w Wilnie skansenu. Gdyby nie wybuch wojny, skansen ten prawdopodobnie by powstał, ponieważ jego organizacja weszła w fazę projektowania w 1938 r.

Okres przedwojenny w naukowym życiu M. Prüfferowej to także czynne członkostwo w Kole Etnologów przy USB, łącznie z pełnieniem funkcji prezesa, członkostwo Związku Muzeów w Polsce i pilne uczestniczenie w jego zjazdach, współpraca z czasopismem „Baltico-Slavica” w dziale recenzji i przeglądów bibliograficznych, a także współpraca z Instytutem Bałtyckim w Gdyni. W jego wydawnictwach M. Prüfferowa drukowała recenzje litewskich opracowań etnograficznych i folklorystycznych. W latach 1923—1944 opublikowała 19 prac i artykułów naukowych, a także popularnych.

Już w okresie przedwojennym wykazywała M. Prüfferowa zamiłowania i uzdolnienia popularyzatorskie. Wygłaszała wykłady i pogadanki, organizowała pokazy etnograficzne, pisała do gazet, występowała z tematyką ludoznawczą w radiu wileńskim. W przyszłości zamiłowania te przeobraziły się w wielką pasję. Każdy kontakt, nawet z przypadkową grupą osób — w pociągu czy wiejskim sklepie stanowił dla niej zawsze doskonałą okazję do odpytania o stosunek słuchacza do tradycji, do kultury ludowej czy narodowej i do wygłoszenia żarliwej mowy o konieczności ratowania i ochrony zabytków. Jej zapał, dźwięczny głos, uśmiech i serdeczny stosunek do ludzi, łatwo Jej ich zjednywały.

Powracając do 1939 r. zatrzymać się trzeba przy dacie 15 XII. Wraz z likwidacją Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, zostało zamknięte także Muzeum Etnograficzne. W styczniu 1941 r. przejęła je pod zarząd Litewska Akademia Nauk. Czas jakiś Maria Prüfferowa usiłowała pracować w muzeum społecznie, następnie na krótko, bo niespełna na rok (od września 1941 do czerwca 1942 r.) została zatrudniona przez Litwinów jako konserwatorka, potem jednak zwolniona „z powodu zmniejszenia etatów”. W latach 1944—1945 pracowała jeszcze w Urzędzie Konser-

watorskim jako kierownik działu etnologii i w Miejskim Muzeum Sztuki. W tym czasie zarabiała jako nauczycielka prywatna, a w roku szkolnym 1943/1944 pracowała w zorganizowanym, tajnym szkolnictwie średnim w Wilnie.

Maj 1945 r. zamyka okres wileński i otwiera nowy etap Jej życia — toruński. W ostatnich tygodniach przed odjazdem, chcąc utrwalić obraz ukochanego miasta, Maria Prüfferowa napisała książkę o Wilnie, serdeczną, oddającą barwę i klimat jego życia, oczywiście w aspekcie bliskim etnografii — ukazała targi, odpusty, święta, mieszanek narodowości, język ulicy, zabytki. Szkoda, że książka ta do dziś czeka na wydanie, ma bowiem oprócz literackich niewątpliwie walory dokumentacyjne.

W maju 1945 r. jednym z ostatnich transportów przywożących do Polski pracowników Uniwersytetu Wileńskiego przybyli do Torunia — Maria Znamierowska-Prüfferowa z mężem, prof. Janem Prüfferem, wybitnym biologiem. Wkrótce po utworzeniu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1 X 1945 r. M. Prüfferowa objęła stanowisko adiunkta w Katedrze Etnologii i Etnografii. Z uniwersytetem tym pozostała związana, z 9-letnią przerwą, niemal do ostatnich dni życia. Funkcję adiunkta pełniła w wymienionej katedrze do 30 X 1949 r., potem od 1958 r. do 1964 r. była jej kierownikiem. (Od 1951 r. etnografia na UMK w Toruniu jest kierunkiem zamkniętym, katedra prócz badawczych, pełni jedynie funkcje usługowe).

Staraniem prof. Prüfferowej i sprowadzonej przez Nią do Torunia prof. J. Klimaszewskiej w 1965 r. zostało utworzone przy Katedrze Podyplomowe Studium Etnografii, które pozwalało uzupełniać wiedzę etnograficzną znacznej liczbie osób zajmujących się kulturą ludową w małych muzeach i izbach regionalnych, placówkach Cepelii, domach kultury, nie tylko z północnej Polski, ale z wielu innych rejonów kraju. Przez cały czas, od powstania studium prof. Prüfferowa była jego wykładowcą i wkładała w tę pracę wiele starań, energii i troski. U schyłku Jej życia wykłady odbywały się coraz częściej w prywatnym mieszkaniu. Ostatnie zajęcia, aczkolwiek z dużym już trudem, prowadziła w 1988 r.

Niemal równocześnie z podjęciem pracy na Uniwersytecie, M. Znamierowska-Prüfferowa usiłowała, wzorem wileńskim i tu, w Toruniu utworzyć przy Katedrze — muzeum etnograficzne. Niestety bezskutecznie. Wobec tego w 1946 r. zorganizowała Dział Etnografii w Muzeum Miejskim i przez półtora roku kierowała nim, jako „honorowy kustosz”. Dzięki właściwej Jej energii dział rozwijał się szybko i dynamicznie. Trzeba przy tym zaznaczyć, że zbiorów etnograficznych na obszarze Pomorza prawie nie było. W Toruniu uchowały się sprzed wojny zbiory pp. Steinbornów w liczbie 162 przedmiotów. Po upływie zaledwie dwu lat, dzięki usilnej pracy i m.in. mobilizowaniu również sił społecznych — członków PTL, studentów itd., kolekcja etnograficzna liczyła już 2000 zabytków. Została też zorganizowana pierwsza stała wystawa kultury ludowej Kujaw i Pomorza.

Kolejne lata to okres intensywnych badań terenowych, połączonych zawsze z pozyskiwaniem obiektów etnograficznych. Był to także czas, w którym pojawiły się liczne publikacje naukowe i popularne, w tym także artykuły w prasie lokalnej. Ich autorka i animatorka wszelkich poczynań w zakresie etnografii w Toruniu, nie zrezygnowała z pracy dydaktycznej i naukowej na uniwersytecie, gdzie prowadziła wykłady z etnografii i muzealnictwa. Przygotowywała też ogromną pracę habilitacyjną pt. *Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich*. W 1955 r. uzyskała tytuł profesora nadzwyczajnego. Równocześnie działała energicznie w założonym przez siebie w 1947 r. oddziale Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego i od tegoż roku w Zarządzie Głównym, w latach 1961—1964 i 1967—1973 jako jego wiceprezes.* W połowie lat 50-tych zaczęła zmierzać ku utworzeniu samodzielnego muzeum etnograficznego ze skansenem.

Po trudnych latach starań 1 stycznia 1959 r. została dyrektorem zorganizowanego przez siebie Muzeum Etnograficznego w Toruniu, w dawnym arsenał artyleryjskim.

Muzeum to widziała prof. M. Prüfferowa szeroko — jako placówkę wielostronną, nie tylko muzealną, ale i naukową, a także jako silny ośrodek opieki nad zabytkami kultury ludowej w całej północnej części Polski, a szczególnie na Kujawach i Pomorzu. Przywiązywała też ogromną wagę do popularyzacji wiedzy etnograficznej. Organizowała wymianę wydawnictw z muzeami i innymi instytucjami naukowymi w kraju i zagranicą. Dzięki temu i dzięki systematycznym zakupom bieżącym rosła szybko biblioteka naukowa. Powstało archiwum folkloru ustnego i muzycznego oraz archiwum ogólne (naukowe i administracyjne), zawierające materiały terenowe, w tym też fotografie (sama prof. Prüfferowa była autorką ponad 800 znakomitych zdjęć z lat 1946—1948), pocztówki, rysunki itd. Dział oświatowy pod Jej kierunkiem prowadził prace w najrozmaitszych formach nie tylko w Toruniu, ale też we wsiach i miasteczkach najbliższych regionów. W pozyskanym przez Nią starym forcie powstała prężna pracownia konserwatorska.

W latach 1960—1961 wybudowany został nowy budynek z wielką salą wystawową, która wkrótce pomieściła piękną, przeglądową wystawę narzędzi tradycyjnego rybołówstwa; salą widowiskową, biblioteką, ciemnią i pokojami pracowników. Cały arsenał można było przeznaczyć na magazyny zbiorów i wystawy.

Muzeum Etnograficzne od momentu powstania prowadziło też działalność wydawniczą. Lata 1960—1972 zaowocowały liczbą 6 monografii i 10

obszernych przewodników, folderów i innych publikacji. Prace naukowe M. Prüfferowej i pisane pod jej kierunkiem przez pracowników muzeum ukazywały się także w wydawnictwach obcych.

Niedługo po powstaniu muzeum, poprzedzone książeczką *Rola Muzeum Etnograficznego i skansenu w Toruniu* zintensyfikowała prof. Prüfferowa starania o utworzenie ekspozycji zabytków budownictwa ludowego.

W Toruniu, przy ówczesnym klimacie panującym w mieście, było to zadanie niewyobrażalnie trudne. Upór, konsekwencja, wytrwałość i autentyczna pasja M. Prüfferowej sprawiły, że park etnograficzny przy muzeum powstał. Jesienią 1969 r. otwarta została dla zwiedzających pierwsza jego część — zagroda z Kujaw, następnie to tucholska i kaszubska oraz dwa budynki wolno stojące.

Tworzenie zbiorów etnograficznych, a następnie samodzielnego muzeum i kierowanie nim, praca w Katedrze Etnografii UMK i bardzo czynna działalność w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym (od założenia Oddziału w 1947 r. — prezes przez blisko 30 lat), nie wyczerpują jeszcze wszystkich prac i działań M. Znamierowskiej-Prüfferowej. Od 1954 r. do 1961 r. kierowała zespołem Etnograficznym IHKM w Toruniu, a w latach 1958—1961 była członkiem Sekcji Etnograficznej Komitetu Nauk Historycznych PAN w Warszawie. Po przejściu na emeryturę (31 XII 1972 r.), po długich staraniach stanęła na czele utworzonego przez siebie Zespołu do Badań Rybołówstwa Tradycyjnego i Ochrony jego Zabytków. Powstał on przy Komitecie Nauk Etnologicznych PAN w ramach Wydziału I — Nauki Społeczne. Jednym z głównych zadań, jakie sobie zespół postawił, było wydanie ilustrowanego słownika rybołówstwa ludowego w Polsce. Chęć współpracy zadeklarowało wiele osób z całego kraju. Niestety, pierwsze fundusze napłynęły dopiero po 1985 r. Opracowana została więc jedynie lista haseł i pierwsze próbne ich redakcje. Dalsze prace stanęły z braku funduszy.

Mimo że M. Prüfferowa zajmowała się także innymi dziedzinami etnografii niesłabnącym źródłem fascynacji od lat młodości ku schyłkowi życia było dla Niej rybołówstwo. Poświęciła wiele czasu na badania terenowe, na kontakty z rybakami oraz ze specjalistami z różnych dziedzin nauki dotyczącymi rybołówstwa. W 1988 r. ukazała się ostatnia Jej książka, ważna i obszerna pt. *Tradycyjne rybołówstwo ludowe w Polsce na tle zbiorów i badań terenowych Muzeum Etnograficznego w Toruniu*. Niestety, podstawowa monografia poświęcona rybołówstwu w Polsce pozostała jedynie w pierwszej redakcji, szkicowej i pełnej luk.

W latach 80-tych walcząc już ze złym stanem zdrowia usiłowała M. Prüfferowa zrealizować ostatni swój pomysł, przekonywający i wart podtrzymania: utworzenia w Jastarni na Helu placówki muzealnej i zarazem kulturalno-społecznej na bazie starej stacji ratownictwa i zabytkowej chaty rybackiej wykorzystując zgromadzone już tam ruchome zabytki etnograficzne. Zmobilizowała do tej sprawy społeczność

* Zob. obszerny artykuł **B. Kopczyńskiej-Jaworskiej** pt. *Działalność prof. dr Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym*, zamieszczony w „Roczniku Muzeum Etnograficznego w Toruniu” t. I: 1978 s. 17—26. Tamże pełna bibliografia prac do roku 1977.

lokalną Jastarni i konserwatora wojewódzkiego. Projekt ten nie został zrealizowany, jednak autorka pomysłu uważała realizację jego jedynie za odłożoną, a nie przekreśloną.

Znaczącą pozycję w działaniach prof. M. Znamierowskiej-Prüfferowej stanowiły prace redakcyjne. W latach 1955—1958 była redaktorem działu muzealnego w czasopiśmie „LUD”, a następnie przez wiele lat członkiem jego komitetu redakcyjnego. Była też członkiem komitetu redakcyjnego „Prac i Materiałów Etnograficznych” oraz „Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga”. Wspólnie z prof. J. Gajkiem redagowała „Ziemieł Chełmińską”. Była też redaktorem wszystkich publikacji swego muzeum, służyła również — już pozainstytucjonalnie — radą i pomocą wielu autorom, którzy się o to do Niej zwracali.

Prof. Maria Znamierowska-Prüfferowa bardzo intensywnie angażowała się także w sprawy ochrony kultury ludowej w Polsce. Ścisłe współpracowała w tej dziedzinie z Ministerstwem Kultury i Sztuki. Była członkiem trzech zespołów doradczych i opiniodawczych: 1) d/s muzealnictwa etnograficznego przy ZMOiZ — od 1964 r. w prezydium zespołu, 2) d/s muzeów typu skansenowskiego 3) d/s muzeów morskich. W latach 1972—1977 działała jako członek Polskiego Komitetu ICOM. Należała także do wielu innych jeszcze gremiów opiniodawczych w Polsce i zagranicą (np. Société Internationale d'Ethnologie et Folklore w Paryżu. Towarzystwo Fińsko-Ugryjskie w Helsinkach itd.).

Uczestniczyła też M. Prüfferowa w życiu bardzo wielu towarzystw naukowych, instytucji, organizacji oraz zrzeszeń naukowych i społecznych (Instytut Bałtycki, Ośrodek Badań im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie), wszędzie starając się pomóc, zachęcić i inspirować.

Z osobistych zamiłowań — nielicznych, gdyż tak wypełnione życie zawodowe niewiele pozostawiało na nie czasu, podkreślić należy Jej miłość do muzyki, której była wiecznym słuchaczem oraz uznawała ją za ważny element w pracy oświatowej muzeum. Należała do końca do Pomorskiego Towarzystwa Muzycznego, przez wiele lat udzielając się w jego zarządzie.

Prof. dr Maria Znamierowska-Prüfferowa odznaczona była Krzyżami — Oficerskim i Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, odznaczeniem „Zasłużony dla Kultury Narodowej PRL” (1988) oraz

licznymi odznaczeniami i medalami województw bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego, medalem Senatu UMK w Toruniu „Za zasługi położone dla rozwoju uczelni”, prestiżową w środowisku etnografów nagrodą im. Oskara Kolberga (1976) i wieloma innymi.

W ostatnich latach została obdarzona honorowym członkostwem Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Etnograficznego w Toruniu (którego była założycielem), Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Stowarzyszenia Konserwatorów w Polsce.

Spośród bardzo licznych telegramów kondolencyjnych nadesłanych z całej Polski po śmierci prof. M. Prüfferowej do muzeum Etnograficznego w Toruniu można przytoczyć kilka znamienych fragmentów: Dr Ewa Fryś-Pietraszkowa w imieniu Pracowni Instytutu Sztuki PAN w Krakowie napisała: [...] *Prof. Maria Znamierowska-Prüfferowa była znaczącą postacią w polskiej etnografii ze względu na Jej dorobek naukowy i pedagogiczny, osiągnięcia w dziedzinie muzealnictwa, skansenologii i popularyzacji nauki. Jej niezwykła osobowość, żywe do ostatnich lat zaangażowanie w sprawy środowiska i kraju, życzliwość wobec każdego człowieka, to wszystko pozostanie na długo w naszej pamięci...* Dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu, prof. Konstanty Kalinowski w swym telegramie określił Ją jako [...] *cenionego naukowca i muzealnika, żarliwego człowieka walczącego przez całe swe życie o sprawy etnografii, ochrony zabytków i muzealnictwa [...], a dyrektor Muzeum Okręgowego w Suwałkach jako znakomitego wychowawcę wielu pokoleń muzealników, niestrudzonego organizatora muzealnictwa etnograficznego.* Dyrektor i pracownicy Muzeum w Nowym Sączu wyrazili przekonanie iż [...] *osoba Pani Profesor, Jej ogromna życzliwość dla każdego i wiara w człowieka, Jej zaangażowanie w problemy polskiego muzealnictwa, Jej zasługi dla nauki i kultury polskiej, pozostaną na zawsze w pamięci.*

Po prof. dr Marii Znamierowskiej-Prüfferowej pozostała bogata spuścizna: książki, artykuły naukowe i popularno-naukowe, cenny księgozbiór oraz 34 m bieżące archiwaliów, a przede wszystkim Muzeum Etnograficzne w Toruniu — największa placówka etnograficzna w całej północnej połowie Polski. Pozostała też wdzięczna pamięć ludzi, którzy Ją na swej drodze spotkali.

Ewa Arszyńska

Bibliografia (wybór)

1. *Ważki okolic Wilna*. Wilno 1923 s. 11. „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, t. 1. „Prace Zakładu Zoologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”. Nr 2.
2. *Niektóre zwyczaje wielkanocne w okolicach Złotego Potoku pod Częstochową*. „Lud Słowiański” t. 1: 1929 s. 367—376.
3. *Rybolówstwo Jezior Trockich*. Wilno 1930 s. 107, 37 tabl. fot. 28 rys. tab.; Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wydział I. „Rozprawy i Materiały” t. 3 z. 2.
4. *Mały kwestionariusz etnograficzny. Co możemy przywieźć z wakacji i świąt?* Wilno 1932 s. 7. Odb. z czasopisma „Ster”.
5. *Muzeum Etnograficzne Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego przyszłość*. „Lud” t. 31: 1932 s. 1—4.
6. *Ochrona kultury ludowej*. „Sprawy Nauczycielskie”, Wilno R. 3: 1932 nr 6 s. 265—271.
7. *Rybolówstwo w okolicach Druskienik*. „Lud” t. 32: 1933 s. 21—35.
8. *Muzeum na wolnym powietrzu w Wilnie*. Wilno 1934 ss. 16.
9. *Vilnius Universiteto Etnografijos Muziejaus Hinkiniai*. „Gimtasai Kraštas”, Szawle 1942 s. 153—157.
10. *Magiški daiktai Etnografijos muziejaus ir ju sistematika*. „Gimtasai Kraštas”, Szawle 1942 s. 119—123.
11. *Bartnictwo i pszczelnictwo*. „Pasięka Pomorska” Toruń R. 19: 1945 nr 2 s. 53—59; R. 20: 1945 nr 1 s. 24—28.
12. *Ochrona zabytków kultury ludowej. Poradnik terenowy*. Warszawa—Toruń. Muzeum Miejskie w Toruniu. Dział Etnograficzny 1947 ss. 48 il.
13. *Organizacja Działu Etnograficznego Muzeum w Rapperswilu*. „Lud” t. 38: 1947 s. 445—450.
14. *Przyczynek do magii i wierzeń rybaków*. „Prace i Materiały Etnograficzne” t. 6: 1947 s. 1—37.
15. *Rzeźbiarstwo ludowe na Kujawach*. „Polska Sztuka Ludowa” R. 3: 1949 z. 11—12 s. 337—343.
16. *Ludoznawstwo i ochrona kultury ludowej w Szwajcarii*. „Lud” t. 39: 1948—1951 s. 484—519.
17. *Gospodarka i obyczaje*. [w:] „Warmia i Mazury” z. 2 Poznań, Instytut Zachodni 1953 s. 228—245, „Ziemia Staropolski” t. 4.
18. *Kultura ludowa*. [w:] „Warmia i Mazury”. T. 1. Poznań, Instytut Zachodni 1953 s. 375—382, „Ziemia Staropolski” t. 4.
19. *Dział Etnograficzny Muzeum Pomorskiego w Toruniu*. „Lud” t. 41: 1954 cz. 2 s. 1171—1176.
20. *Klara Prillowa, artystka ludowa z Pałuk*. „Polska Sztuka Ludowa” R. 8: 1954 nr 6 s. 354—374.
21. *Przyczynek do znajomości ludoznawstwa w Szwecji, Danii i Finlandii*. „Lud” t. 43: 1956 s. 260—272.
22. *Uwagi o sztuce ludowej woj. bydgoskiego*. Toruń 1956 ss. 17.
23. *Muzea i działy etnograficzne w Polsce. Aktualne potrzeby i zarys stanu obecnego*. „Lud” t. 44: 1957 s. 351—390.
24. *Rybackie narzędzia kolne w Polsce i krajach sąsiednich*. Toruń 1957 ss. 326, 26 tabl. „Studia Societatis Scientiarum Torunensis”, Supplementum 4. Toż w języku ang. zob. poz. 34.
25. *Rola Muzeum Etnograficznego i skansenu w Toruniu*. Toruń 1959. Muzeum Etnograficzne s. 28.
26. *Materiały dotyczące obrzędowości Karaimów Wileńszczyzny*. „Etnografia Polska” t. 3: 1960 s. 426—432.
27. *Dział Etnograficzny Muzeum w Toruniu (1946—1959)*. „Rocznik Muzeum w Toruniu” t. 1: 1962 z. 2 s. 1—41.
28. *Uwagi o sztuce ludowej Kujaw*. „Literatura Ludowa” R. 7: 1963 nr 2/3 s. 18—27.
29. *Wstęp. Rybolówstwo. Bartnictwo i pszczelnictwo. Koszykarstwo. Wnętrze chaty*. [w:] *Zarys stanu kultury ludowej ludności rdzennej środkowo-wschodniej części pow. złotowskiego w woj. koszalińskim*. „Lud” t. 49: 1963 s. 359—360; 370—372; 374—376; 390—393; 397—400.
30. (Oprac.) *Muzealna zagroda słowińska Kluki*. Koszalin 1964. Muzeum w Koszalinie ss. 20.
31. *Ethnographic Museum Collection in Poland*, „Lud” t. 50: 1964—1965 s. 701—743.
32. *Pszczelnictwo. Wnętrze chaty. Kowalstwo. Z życia społecznego – magia, demonologia, lecznictwo, wiara* [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny. Cz.: Zarys etnograficzny okolic Kruszwicy*. Toruń 1965 s. 379—436.
33. *Zarys tradycyjnej kultury ludowej*. [w:] *Województwo bydgoskie. Krajobraz, dzieje, kultura, gospodarka*. Bydgoszcz 1965 s. 201—221. (Wyd. 2 zmien. Poznań 1973 s. 185—208).
34. *Trusting implements for fishing in Poland and neighbouring countries*. Transl. from Polish. Publ. for the Department of the Interior and the Nat. Science Foundation, Washington. Warsaw: „Scientific, Technical and Economic Information”, 1966 ss. 536, 60 tabl., 2 tab., 12 map. Toż w jęz. pol., zob. poz. 24.
35. *Z zagadnień folkloru rybackiego w Polsce* [w:] *Konferencja folklorystyki słowińskiej*. „Literatura Ludowa” R. 10: 1966 nr 4—6 s. 123—134.
36. *Zabytki budownictwa ludowego w Polsce i ich rola we współczesnym krajoznawstwie i turystyce*. „Ochrona Zabytków” R. 20: 1967 nr 4 s. 11—18.
37. *Polskie muzealnictwo etnograficzne w okresie 25-lecia PRL*. „Lud” t. 53: 1969 s. 419—452.
38. *K woprosu o formiowaniu rybaczych kul'tur*. [w:] *Trudy VII Międzynarodowego Kongressa Antropologicznych i Etnograficznych Nauk*. t. 5. Moskwa 1970 s. 141—155.
39. *Przyczynek do znajomości nadmorskiej ludności rybackiej*. „Materiały Zachodniopomorskie” t. 14: 1968 s. 323—335.
40. (Współaut. z **R. Tubaja**) *Przymuzealny skansen toruński i inne muzea skansenowskie realizowane i planowane w woj. bydgoskim*. [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*. Poznań 1972 s. 218—231.
41. *Bemerkungen zur traditionellen Fischerei in Polen und zu ausgewählten Problemen des Fischerei-Atlas*. [w:] „Studien zur europäischen traditionellen Fischerei”. Bajai Dolgozatok 3. Baja 1976 s. 17—34.
42. *Tradycyjne rybolówstwo ludowe w Polsce na tle zbiorów i badań terenowych Muzeum Etnograficznego w Toruniu*. Toruń 1988. Muzeum Etnograficzne w Toruniu il. 181.